

Ligt het aan het onderwerp? Dorsman stelt enkele malen de vraag of het werk van Kernkamp misschien een *torso* gebleven is. Dat hij bij de vraag stilstaat duidt er al op dat niet in alle opzichten uit Kernkamps handen is gekomen wat menigeen had gehoopt. Terecht merkt de biograaf echter op dat Kernkamp juist als maatschappelijk betrokken en kritisch generalist de aandacht verdient (terwijl hij ook als specialist baanbrekend werk verrichtte, bijvoorbeeld met zijn werk over de Sonttollen).

Ligt het dan aan Dorsmans benadering? Is er misschien een schaduwzijde aan de overzichtelijkheid die zijn boek kenmerkt? Het boek is in drie delen verdeeld, respectievelijk een overzicht van Kernkamps leven, een overzicht van diens geschiedwetenschappelijk werk en een overzicht van zijn activiteit in politiek en journalistiek. Ieder deel bevat enkele hoofdstukken en ieder hoofdstuk een reeks paragrafen van een of twee pagina's lengte. Wellicht is een op zichzelf logische indeling te streng doorgevoerd. Dit op zichzelf ondergeschikte punt is verbonden met een belangrijker kwestie. De scheiding van geschiedwetenschap en journalistiek die Dorsman aanbrengt is nuttig voor de ordening van het materiaal, maar voor Kernkamp lagen beide activiteiten in eikaars verlengde — zoals de biograaf in de conclusie zelf aangeeft. In het boek blijven de delen enigszins los naast elkaar staan; het is jammer dat de spanning tussen historicus en journalist niet uitdrukkelijker tot inzet van het boek is gemaakt. Lag hier tenslotte niet het centrale probleem voor Kernkamp? In de burgerlijk-liberale negentiende eeuw had de oudliberaal Fruin zich kunnen beperken tot hoofdzakelijk staatkundige geschiedenis en tot het uitdragen van zijn opinies door nu en dan een hoofdartikel in de *NRC*. In de democratische massasamenleving waarop de linkse liberaal Kernkamp zich richtte was dit niet langer voldoende. De maatschappelijke relevantie van het vak zocht hij nu in nieuwe benaderingen — meer aandacht voor sociaal-economische kwesties—en meer aandacht voor eigentijdse ontwikkelingen. Zijn journalistiek werk sloot hierbij aan. De spanning tussen wetenschappelijk werk en behoefte aan politiek engagement was sterker dan bij Fruins generatie voor wie een nauwgezette methode en nauwgezet archiefonderzoek de beste bijdragen van de historicus aan de maatschappij waren geweest.

Als Dorsman in de inleiding meer expliciete vragen had gesteld en zich vervolgens minder had gebonden aan een rigide indeling naar genre, had het boek wellicht gewonnen aan spanning. Maar misschien was dit dan ten koste gegaan van de overzichtelijkheid die een belangrijke kwaliteit van het boek is of van de toegankelijkheid ervan. In die zin is het inderdaad een kwestie van smaak. Laat ik dan ook snel van de zaak afstappen en nog een enkel krabbeltje in de kantlijn maken. Tegenwoordig fluistert het computerduiveltje ons in dat wij ongestraft tot op het laatste moment teksten kunnen wijzigen. Wellicht is dit de reden dat de titel van hoofdstuk vier niet correspondeert met de betreffende zinsnede in de inhoudsopgave; een ouderwetse typefout (van de uitgever) zal er echter wel de oorzaak van zijn dat Kernkamp op de copyright-pagina niet democraat maar diplomaat wordt genoemd. En tenslotte moet men op pagina 100 achttiende eeuw lezen waar negentiende eeuw staat.

H. te Velde

P. Post, *Japanse bedrijvigheid in Indonesië, 1868-1942. Structurele elementen van Japans vooroorlogse economische expansie in Zuidoost-Azië* (Dissertatie VU 1991; Amsterdam: Centrale huisdrukkerij VU (verkrijgbaar via de auteur, 2e Boomdwarsstraat 9d, 1015 LJ Amsterdam), xv + 374 blz., f30,-).

De Japanse 'kolonie' in het voormalige Nederlands-Indië werd al sinds het begin van deze eeuw verdacht van spionage voor het Japanse vaderland. Peter Post heeft echter niet deze aan paranoia

grenzende angst als uitgangspunt voor zijn dissertatie over de Japanse economische activiteiten in het vooroorlogse Indonesië genomen. Hij koos een neutraler, Aziatisch perspectief, namelijk de Japanse economie, waarin de overheid altijd een veel actievere stimulerende rol speelde dan in het westers liberalisme. Hij analyseert de vooroorlogse economische activiteiten van Japanners in Indië tegen die algemene achtergrond, met een *casestudy* betreffende de Japanse houtkap op Borneo tot slot. Deze benadering levert belangrijke nieuwe inzichten op.

Ten eerste verklaart Post het succes van de Japanse handel op Indië uit een gerichtheid op en kennis van de Aziatische afzetmarkt in het algemeen, die in Indonesië in het bijzonder. Japanse handelaren vestigden zich in tegenstelling tot westerse ondernemers in de desa, waardoor zij de smaak van hun publiek grondig leerden kennen. Hun acceptatie van zeer geringe winstmarges, of het nu om medicijnen of textiel ging, maakte lage prijzen mogelijk; een prijspeil dat mede werd beïnvloed door goedkope aanvoer via Japanse scheepvaartlijnen.

Ten tweede laat Post zien hoe de Japanse kleinhandelaren, die vaak via de Buitengewesten de archipel binnenkwamen, economische successen konden behalen dankzij hun samenwerking met de reeds gevestigde Chinese tussenhandel, een patroon dat ook elders in Oost-Azië bestond. Pas in de jaren dertig, toen onder invloed van de strijd in China anti-Japanse boycots van Chinezen toenamen, groeide ook de tendens om import, handel en financiering onder Japanse vlag te monopoliseren.

Ten derde onderscheidt de auteur in het vooroorlogse Indonesië een duale structuur in de Japanse economische bedrijvigheid, die ook de Japanse binnenlandse economie kenmerkt(e). Naast de Japanse kleinhandel ontwikkelden zich vooral na 1918 grote banken en ondernemingen, de *zaibaisu*. Door het anti-Japanse restrictiebeleid van de Indische overheid uit de jaren dertig kregen de kleinhandelaren steeds meer moeite het hoofd boven water te houden, temeer daar de Japanse overheid uit nationalistische overwegingen samenwerking met de groten propageerde.

Deze drie ontwikkelingen behoren tot enkele van de waardevolle uitkomsten van een onderzoek naar een groep in het vooroorlogse Indië, waar veel stereotype beelden van bestonden. Er is meer, zoals Posts analyse van de samenwerking van Japanse met Indonesische ondernemers of zijn beschrijving van de grote invloed van de Nederlandse handelshuizen in Japan op het contingenteringsbeleid van de Indische overheid in 1933. Daarnaast levert het boek onbedoeld begrip op voor de achtergronden van de Nederlandse paranoia. Redenen genoeg hiervoor: Japanse handelaren die zich vrijwillig in de desa vestigden; die schijnbaar konden leven van de wind en die zich afsloten in eigen endogame, sociale gemeenschappen; grote Japanse bedrijven die vanuit de nationale ideologie werden gesubsidieerd (de scheepvaartlijnen), en in de jaren dertig zichtbaar aan invloed wonden; semi-officiële kolonisatie-maatschappijen uit datzelfde decennium, actief in de Buitengewesten. Ook al waren deze Japanse economische activiteiten niet gericht op spionage, de sociaal-culturele verschillen, zoals door Post beschreven, verklaren de angst van Nederlanders die vanuit een totaal verschillend economisch perspectief opereerden.

Het zou hier dus om een prachtig proefschrift kunnen gaan, ware het niet dat vele tik- en andere slordigheidsfouten het eindresultaat ontsieren. De bibliografie is onvolledig, een register, zelfs een naamsregister ontbreekt. Er was duidelijk haast tot slot. In het archief ligt bovendien meer materiaal dan Post heeft bekeken. Over de economische onderhandelingen van 1940-1941 wordt weinig nieuws gezegd; dat kan ook moeilijk in twee bladzijden. Met betrekking tot de anti-Japanse boycots onder Chinezen, de Japanse vissers en de Japanse bosbouw op Borneo bezit het Algemeen Rijksarchief meer bronnen dan Post heeft gebruikt, als we tenminste de indexen op

het archief mogen geloven (zie Kenji Tsuchiya en Takashi Shiraiishi, *List of mailreports on the Japanese activities in Dutch East-Indies from 1901-1940* (Kyoto-Tokyo, 1979)). Daar staat tegenover, dat Post onderzoek heeft gedaan in Japan zelf, hetgeen slechts voor enkelen met kennis van de taal met succes is weggelegd.

Het is daarom verheugend, dat Post zijn proefschrift als KNAW-onderzoeker een vervolg zal geven en dan de Japans-Chinese economie ook voor de naoorlogse periode zal bestuderen. Ondanks mijn kritische opmerkingen meen ik dat zijn proefschrift een waardevolle aanzet daartoe biedt. Het gaat over een onderwerp met een eigentijdse relevantie. De dissertatie is overigens in een tweede, op Nederlands en tikfouten gecorrigeerde, versie bij de auteur te verkrijgen.

E. Locher-Scholten

M. Schrover, *Het vette, het zoete en het wederzijdse profijt. Arbeidsverhoudingen in de margarine-industrie en in de cacao- en chocolade-industrie in Nederland 1870-1960* (Dissertatie Utrecht 1991; Hilversum: Verloren, 1991, 348 blz., f35,-, ISBN 90 6550 347 1).

De studie naar de ontwikkeling van arbeidsverhoudingen is in Nederland minder ontwikkeld dan bijvoorbeeld in Engeland. Daarentegen is Nederland wel een groot aantal vakbondsgeschiedenissen rijk, maar geschiedenis van een vakbond en studie van de ontwikkeling van arbeidsverhoudingen zijn niet noodzakelijk hetzelfde. Th. van Tijn publiceerde, oorspronkelijk in 1974, een artikel waarin hij een methodische bijdrage leverde tot een meer wetenschappelijke benadering van vakbondsgeschiedenis¹. Van Tijn brengt hiermee in feite vakbondsgeschiedenis en de Engelse *industrial relations* studies samen.

Van Tijn stelt een raamwerk voor om te komen tot een meer verklarende vakbondsgeschiedenis. Hij wenst niet alleen de analyse van de positie van vakbonden, maar ook van het optreden van werkgevers en overheid. Succes van een vakbond is in zijn benadering de erkenning als verkoopkartel van arbeid door het afsluiten van een CAO. Hij benadrukt de rol die een CAO kan spelen bij pogingen tot ordening van de markten waarop ondernemers actief zijn. Dus voor goed begrip van de ontwikkeling van arbeidsvoorwaarden en de marges van de vakbeweging is een analyse van de economische ontwikkeling van de onderzochte bedrijfstak een eerste vereiste. Het model is gericht op de fase voorafgaand aan de eerste CAO. Over de wijze waarop vervolgens de arbeidsvoorwaarden worden verbeterd biedt het model geen hypothesen.

In Van Tijns schema bepalen de economische factoren of een CAO mogelijk is. Sociaal-structurele factoren, de verschillen in status tussen werkgevers en werknemers en sociaal-psychologische factoren bepalen respectievelijk van wie het initiatief tot een CAO zal uitgaan en wat de mogelijkheid en bereidheid van de werknemers zijn om voor een CAO actie te voeren. Op dit laatste punt zijn Van Tijns ideeën eerder door E. Nijhof uitgebreid². Met deze benadering in de hand heeft M. Schrover de arbeidsverhoudingen in twee sectoren van de voedings- en genotmiddelenindustrie onderzocht. Sectoren waarin vakbondsorganisatie lang achterbleef in vergelijking met andere delen van de Nederlandse nijverheid. Vandaar dan ook dat in haar studie niet alleen sprake is van 'succes', maar juist verklaringen worden aangedragen voor het 'falen' van een vakbond.

Schrover staat uitgebreid stil bij de economische ontwikkeling van de bedrijfstakken. Het uitgebreidst is ze over de margarine-industrie aangezien hiervoor het meeste materiaal beschikbaar was. Toch een opmerkelijke verdeling, want in de periode 1919-1954 werkten twee- tot driemaal zoveel mensen in de cacao als in de margarine. Van de opkomst en stormachtige groei